

پاسخ به شبهات قرآنی (خطاهای علمی در قرآن)

جمعی از قرآن پژوهان
عبدالمؤمن حکیمی، علی آقا صفری و عبدالحاشم میرزا ف

زیر نظر
محمد علی رضایی اصفهانی

سخن ناشر

معارف اسلامی ناب، نیازِ بشر تشنه معنویت امروز است. در این دوران که بسیاری آن را عصر پایان جهان می‌دانند، گرایش به دین و معنویت، سرعتی شگفت یافته است. در این میان، اسلام بیشترین سهم را از این گرایش به دین دارد، و چرا چنین نباشد؟ اسلام، دین انسانی زیستن، عدالت‌پروری و عشق به همنوع است و بشر این عصر، این گوهر گمشده را در اسلام ناب یافته است.

ازسوی دیگر، گسترش پُرشتاب رسانه‌ها و ابزارهای انتشار اطلاعات، بی‌وقفه موجب پدید آمدن پرسش‌ها و شبهات جدیدی می‌شود که تا اندکی پیش از این، هیچ‌یک از آنها قابل تصور نبود. این انفجار اطلاعات، به‌ویژه در دنیای مجازی، اغلب فرصت ژرف‌اندیشی را از انسان سلب می‌کند و همین موجب شناخت نادرست یا ناقص از بسیاری امور، به‌ویژه مفاهیم و معارف دینی می‌گردد.

بنابراین، تبلیغ و نشر مؤثر معارف اسلامی ناب، رسالت خطیری است که بر عهده همه متولیان این امر می‌باشد. بدون تلاش خالصانه و آگاهانه برای رسیدن به این هدف، پتانسیل عظیمی که در گرایش بشر به معنویت در این عصر پدید آمده، به هدر خواهد رفت.

نشر «نورالامین» به سهم خود می‌کوشد تا بخش اندکی از رسالت عظیم نشر معارف اسلامی ناب را به بهترین شکل ممکن انجام دهد و در این راستا از پیشنهادهای و انتقادهای همه فرهیختگان این عرصه، برای غنا بخشیدن به آثار خود استقبال می‌کند.

انتشارات نورالامین

فهرست

شبهات قرآنی دکتر سها (۱) «خطاهای علمی در قرآن»

- مقدمه معاون پژوهش مجتمع عالی قرآن و حدیث _____ ۱۱
- مقدمه _____ ۱۳
- پیشینه پژوهش _____ ۱۵
- روش‌های تحقیق مطالعات قرآنی _____ ۱۸
- الف) روش تفسیر قرآن به قرآن _____ ۱۹
- ب) روش تفسیر روایی (تفسیر بر اساس سنت) _____ ۱۹
- ج) روش تفسیر علمی (تفسیر با استخدام علوم تجربی در فهم قرآن) _____ ۲۰
- د) روش اشاری (عرفانی، صوفی، باطنی، رمزی و شهودی) _____ ۲۱
- ه) روش تفسیر عقلی و اجتهادی _____ ۲۱
- و) روش جامع _____ ۲۲
- ز) روش تفسیر به رأی (روش ممنوع در تفسیر قرآن) _____ ۲۲
- بررسی و نقد شبهات مطرح در حوزه خطاهای علمی در قرآن _____ ۲۵
۱. علم از دیدگاه قرآن _____ ۲۵
- الف) طرح شبهه _____ ۲۵
- ب) پاسخ شبهه _____ ۲۶
۲. منی عصاره آب پست و بی ارزش _____ ۳۶
- الف) طرح شبهه _____ ۳۶

۳۶. (ب) پاسخ شبهه _____
۳. منی و خروج آن از ستون فقرات و دنده‌ها _____ ۴۰
- الف) طرح شبهه _____ ۴۰
- ب) پاسخ شبهه _____ ۴۱
۴. تعیین نرو ماده از علقه _____ ۴۷
- الف) طرح شبهه _____ ۴۷
- ب) پاسخ شبهه _____ ۴۷
۵. خروج شیراز بین سرگین و خون _____ ۵۴
- الف) طرح شبهه _____ ۵۴
- ب) پاسخ به شبهه _____ ۵۴
۶. آسمان با عنوان سقف _____ ۵۸
- الف) طرح شبهه _____ ۵۸
- ب) پاسخ شبهه _____ ۵۹
۷. ستون‌های نگه‌دارنده آسمان _____ ۶۱
- الف) طرح شبهه _____ ۶۱
- ب) پاسخ شبهه _____ ۶۲
۸. ستارگان چراغ‌های زینت بخش آسمان _____ ۶۷
- الف) طرح شبهه _____ ۶۷
- ب) پاسخ شبهه _____ ۶۸
۹. فکرکردن توسط قلب در سینه _____ ۷۲
- الف) طرح شبهه _____ ۷۲
- ب) پاسخ شبهه _____ ۷۳
۱۰. حرکت خورشید و ماه در فلک خود _____ ۷۵
- الف) طرح شبهه _____ ۷۵
- ب) پاسخ شبهه _____ ۷۷
۱۱. هفت زمین _____ ۸۲
- الف) طرح شبهه _____ ۸۲

۸۳	ب) پاسخ شبهه
۹۶	۱۲. شکل کلی جهان در قرآن
۹۶	الف) طرح شبهه
۹۷	ب) پاسخ شبهه
۱۰۳	۱۳. زمین قبل از آسمان خلق شده است یا آسمان قبل از زمین؟
۱۰۳	الف) طرح شبهه
۱۰۴	ب) پاسخ شبهه
۱۱۱	۱۴. برج های آسمان
۱۱۱	الف) طرح شبهه
۱۱۲	ب) پاسخ شبهه
۱۱۴	۱۵. شهاب سنگ
۱۱۴	الف) طرح شبهه
۱۱۶	ب) پاسخ شبهه
۱۳۲	۱۶. بازداشتن لرزش زمین توسط کوه ها
۱۳۲	الف) طرح شبهه
۱۳۲	ب) پاسخ شبهه
۱۳۷	۱۷. نصب کوه ها
۱۳۷	الف) طرح شبهه
۱۳۷	ب) پاسخ شبهه
۱۴۰	۱۸. نزول تگرگ از کوه های آسمان
۱۴۰	الف) طرح شبهه
۱۴۰	ب) پاسخ شبهه
۱۴۶	۱۹. بیرون آمدن آب از سنگ
۱۴۶	الف) طرح شبهه
۱۴۷	ب) پاسخ شبهه
۱۴۹	نتیجه گیری
۱۵۳	کتابنامه

مقدمه معاون پژوهش مجتمع عالی قرآن و حدیث

در طول تاریخ، از آغاز نزول، به روش‌های مختلفی با آیات نورانی قرآن کریم مبارزه شده است و دشمنان همیشه به دنبال فرصتی برای خاموش کردن نور الهی بوده‌اند. ترویج شبهات یکی از روش‌های مقابله با قرآن کریم جهت تضعیف اعتقادات مسلمانان است که در عصر حاضر شدت بیشتری گرفته است.

بر همین اساس، طلاب و دانش‌پژوهان «انجمن علمی دانش‌پژوهان قرآن و علوم» مجتمع عالی قرآن و حدیث وابسته به جامعه المصطفی العالمیه با آگاهی کامل از این نقشه و با غیرت دینی و وظیفه‌دانشی خود، اقدام به بررسی شبهات جدید قرآنی از جمله شبهات دکتر سها نموده و پاسخ‌های مستدلی برای این شبهات آماده کرده‌اند و در این جلد به پاسخ شبهات قرآنی (خطاهای علمی در قرآن) پرداخته‌اند.

در این زمینه، از تلاش‌های نویسندگان محترم، آقایان دکتر علی‌آقا صفری، دکتر عبدالمؤمن حکیمی و دکتر عبداله‌اشم میرزا ف تقدیرو تشکرمی‌کنم و از استاد گرامی جناب آقای دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی بابت نظارت علمی بر این اثر تشکرفراوان دارم.

سید یوسف موسوی

معاون پژوهش مجتمع عالی قرآن و حدیث

مقدمه

قرآن کریم به عنوان سند زنده حقانیت اسلام، معجزه جاوید پیامبر اکرم ﷺ، کتاب هدایت، نشان دهنده راه رستگاری و کمال و با بهره‌مندی از ویژگی‌هایی نظیر جامع بودن و جهانی بودن، دارای مأموریت و رسالتی جهانی است. از آنجاکه عقل آدمی ناتوان از کشف بسیاری از حقایق مربوط به مبدأ، معاد، فلسفه آفرینش، معنای سعادت، چگونگی رسیدن به رشد و کمال و... به مثابه دغدغه‌های اصلی و بنیادین است، قرآن کریم با عنوان آخرین کتاب آسمانی، ضمن تبیین حقایق عرصه‌های یادشده، پاسخگوی همه رازهای هستی و نیازهای معقول بشر است و برای قرارگرفتن انسان در مسیر رشد و تعالی، از ابزارهای گوناگونی بهره گرفته است.

یکی از این ابزارها طرح مسائل علمی است. قرآن کریم حاوی گزاره‌هایی است که در حوزه مسائل علمی از آموزه‌های ژرف و قابل تأملی برخوردار است؛ از جمله در زمینه‌های آفرینش انسان، جهان، آسمان‌ها، زمین، خورشید، ماه، ستارگان، دیگر اجرام آسمانی، کوه‌ها و مانند آن، مطالب دقیقی را بیان کرده است. در این میان، افراد ناآشنا با مبانی و قواعد فهم روش‌مند تفسیر علمی گزاره‌های قرآنی، لب به اعتراض گشوده و آیاتی از قرآن

کریم درباره خلقت انسان از آب پست (منی)، بیرون آمدن آن از ستون فقرات مرد و دنده‌های زن (صلب و ترائب)، تعیین جنسیت در زمان علقه، عبور شیراز میان سرگین و خون را با پندارهای ناروای خویش معنا کرده، اندیشیدن را به قلب نسبت داده و مسأله شهاب سنگ، تگرگ و مانند آن را به نقد کشیده‌اند. به دیگر سخن، آیاتی را که درباره آفرینش جهان هستی، برخی ویژگی‌های آسمان و اجرام آسمانی، شکل، حرکت و نور آنها سخن گفته‌اند و هریک با عنوان نعمتی الهی و نشانه‌ای از خداوند معرفی شده‌اند را با گمان ناروای خویش به چالش کشیده و شبهاتی حول آنها طرح کرده‌اند.

هرچند برای اهل پژوهش و مطالعه در حوزه تفسیر، به ویژه تفاسیر موضوعی که به تفسیر آیات علمی قرآن پرداخته‌اند، غیر علمی و بی‌بنیان بودن دیدگاه شبهه‌آفرینان، روشن و آشکار است؛ لیکن با عنایت به اینکه مفسران و دانشمندانی که به تفسیر آیات علمی قرآن پرداخته‌اند، هر یک به گوشه‌ای از اسرار آیات علمی توجه کرده‌اند، ولی به دلیل بی‌توجهی به مبانی، قواعد و ضوابط تفسیر علمی، گرفتار لغزش‌هایی گردیده‌اند؛ در این بین برخی مانند طنطاولی به سوی افراط رفته‌اند، برخی در دام تفریط گرفتار شده‌اند و برخی نیز از نگاه معتدل برخوردارند؛ در این میان برخی کژاندیشان همانند دکتر سها به توضیح و تحلیل گزاره‌های علمی قرآن پرداخته‌اند و به دلیل ناآگاهی از اصول و معیارهای صحیح فهم و تفسیر، اقدام به طرح شبهات نامربوط و ادعای خطای علمی در قرآن کریم کرده‌اند. از این رو، نویسندگان این کتاب برآنند تا با مراجعه به آموزه‌های قرآن کریم و بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی، ضمن رد شبهات القایی در کتاب *نقد قرآن* (دکتر سها) در زمینه آموزه‌های علمی، به توضیح و تفسیر صحیح آیات علمی از

منظراندیشمندان قرآن پژوه و یافته‌های علمی آنان بپردازند.

در پایان از ناظر محترم علمی، حجت الاسلام والمسلمین دکتر حسن رضا رضایی (زید عزه) بسیار سپاسگزارم که با نظارت و دیدگاه‌های خود برای رفع ابهام‌ها راهنمایی‌های راهگشایی کردند و همچنین از ارزیابان محترم، آقایان حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای دکتر محمدعلی رضایی اصفهانی و حجت الاسلام والمسلمین دکتر ناصر باقری بیدهندی که ارزیابی‌های فنی و جهت‌دهی‌های علمی ایشان سبب سامان‌مندسازی ارزنده‌تر در ساختار و غنای بهتری به‌تر محتوای اثر گردید، تقدیر و تشکر می‌کنم. امید است این پژوهش مورد عنایت حق و رضایت حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه الشریف قرار گیرد. با وجود اینکه نویسندگان این اثر سعی کرده‌اند با بهره‌گیری از آیات، روایات و اندیشه‌های صائب متخصصین حوزه تفسیر، پاسخ شبهات را به صورت مستند و مستدل ارائه کنند، اما در عین حال، اذعان دارند این اثر مانند هر کار بشری دیگری خالی از نقص نیست. از این رو، از همه اساتید، صاحب‌نظران و قرآن پژوهان تقاضا می‌کنند با اندیشه‌های ناب و طراوشات فکری، کاستی‌ها را گوشزد کرده و دیدگاه‌های خویش را برای اصلاح و تکمیل بیان کنند تا در آینده مورد عنایت و استفاده قرار گیرند.

پیشینه پژوهش

از آنجاکه قرآن کریم محکم‌ترین سند حقانیت اسلام و دارای برنامه جامعی برای زندگی توأم با نیکی، نیکبختی و رسیدن به سعادت نهایی است، قرآن پژوهان و مفسران در طول تاریخ، از عصر حضور ائمه علیهم‌السلام تا این زمان، همواره به شبهات دشمنان قرآن و اسلام به فراخور فهم و شرایط عصر خویش پاسخ داده‌اند.

مطالعات نشان می‌دهد این پژوهش از جهت پیشینه عام، از دیرباز در کانون توجه اندیشمندان بوده است و طی سال‌ها، در این زمینه صاحب نظران و پژوهشگران به شبهات مرتبط با قرآن کریم از زاویه‌های گوناگونی در قالب روش‌شناسی پاسخ به شبهات، پاسخ به شبهات و اشکالات مستشرقان، پاسخ به شبهات و اشکالات نواندیشان و پاسخ به شبهات پیرامون وحی، پاسخ داده‌اند.

در اینجا به پاره‌ای از تحقیقات به دست آمده که به نحوی؛ هم بیانگر پیشینه عام قوی و هم به صورت خاص، پاسخ به شبهات مطرح در کتاب *نقد قرآن* است و می‌توان آنها را به نحوی از پیشینه خاص به حساب آورد، اشاره می‌کنم.

۱. اسلوب بیانی قرآن، شبهات و پاسخ‌ها، سید محمد موسوی مقدم، قم، دانشکده اصول دین ۱۳۹۶.

۲. آیات ربانی و شبهات شیطانی، تحقیقی در شبهات باطل پیرامون قرآن کریم و پاسخ به آنها، شهاب کاظمی، رشت، کتاب مبین ۱۳۹۰.

۳. بررسی شبهات قرآنی، محمد سادات منصوری، تهران، ۱۳۹۲.

۴. بررسی و نقد شبهات آیات جنین در قرآن کریم، صمد اسمی قیه باشی، عبدالرضا زاهدی، قم، دانشگاه علوم و معارف قرآن، ۱۳۹۷.

۵. پاسخ به شبهات قرآن، نقد کتاب دکتر سها، محمد علی رضایی اصفهانی، تنظیم و نظارت نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، پژوهشگاه و معارف اسلامی اداره مشاوره و پاسخ، قم، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، دفتر نشر معارف، ۱۳۹۷.

۶. پاسخ به شبهات و سؤالاتی درباره قرآن کریم، اسماعیل رضایی و مریم نجفی، تهران، کاتبان وحی، ۱۳۹۱.

۷. پاسخ به نقد قرآن، مجموعه مقالات و مناظرات دینی، احمد عابدینی، قم، اشکذر، ۱۳۹۶.
۸. خلاصه نقد شبهات پیرامون قرآن کریم به ضمیمه پیش درآمدی بر اصول و روش های نقد شبهات قرآنی، تألیف محمد هادی معرفت، تهیه و تدوین دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت فرهنگی - تبلیغی قم، رشید ۱۳۹۳.
۹. دانه های بهانه: پاسخ به شبهات سایت گرانوم، سید محسن طباطبائی؛ اجرا مؤسسه فرهنگی هنری آموزشی الست کیش، تهران، نشر رادمند، ۱۳۹۵.
۱۰. درآمدی بر شبهات پیرامون اسلام و قرآن و پاسخ به آنها، ادریس محمدی، تهران، سخنوران، ۱۳۹۴.
۱۱. درآمدی بروحانیت الفاظ قرآن، پژوهشی کلامی، قرآنی پیرامون وحی نبوی پاسخ به شبهه غیروحیانی بودن الفاظ قرآن کریم، محمد باقر عامری نیا، قم، راه سبز، ۱۳۸۸.
۱۲. بررسی کتاب مبانی نقد قرآن، محمد علی رضایی اصفهانی، قم، پژوهش های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۹۵.
- دقت در منابع بیان شده مشخص می سازد تحقیق از جهت پیشینه عام، سابقه ای نسبتاً غنی دارد، ولی از آنجاکه این آثار یا کلی گویی کرده اند یا فقط پاره ای از مبانی و شبهاتی را بررسی کرده اند که در این اثر به آنها پرداخته نمی شود. می توان گفت در موضوع مورد نظر، به شکل خاص و با رویکردی که این اثر انتخاب نموده، پژوهش مستقلی انجام نشده است. از این رو، در پژوهش حاضر تلاش بر آن است که مسأله به شکلی جامع و

متفاوت با یافته‌های پیشین در حوزه شبهات مطرح شده درباره عدالت، آزادی و پیشرفت در کتاب *نقد قرآن* دکتر سها بررسی شود.

روش‌های تحقیق مطالعات قرآنی^۱

قرآن کریم آخرین پیام وحیانی آفریدگار هستی و یگانه کتاب معرفت و هدایت همه انسان‌ها در همه زمان‌ها و مکان‌هاست و به دیگر سخن، از جهان‌شمولی زمانی و مکانی برخوردار است. با توجه به جایگاه ویژه قرآن کریم میان کتب آسمانی، فهم، درک و تفسیر آن از عصر نزول تاکنون مورد توجه بوده است و برای همه حق‌پژوهان دنیا جایگاه ویژه‌ای دارد. از این رو، از عصر حضور معصومین تاکنون، همه، سعی در فهم و درک صحیح معارف والای این خورشید همیشه تابان داشته‌اند؛ لیکن فهم و تفسیر معارف والای آن و کشف مراد و مقصود خداوند، نیازمند بهره‌گیری از روش‌ها و سازوکارهای صحیح و منطقی در مطالعات قرآنی است. بنابراین، اندیشمندان حوزه تفسیر، ضمن ممنوع دانستن بهره‌گیری از بعضی روش‌ها مانند: تفسیر به رأی و نیز تحمیل نظریه‌های علمی و فلسفی بر قرآن،^۲ به توضیح و تبیین روش‌های تفسیر آیات قرآن کریم پرداخته‌اند که در ذیل، مهم‌ترین آنها به صورت مختصر بررسی می‌شود.

دلیل دسته‌بندی روش‌های ذیل جهت مطالعات قرآنی آن است که سیر تفسیرهایی که در قرن‌های مختلف از سوی اندیشمندان اسلامی نوشته شده است، قریب به اتفاق، برای تفسیر آیات قرآن کریم از روش‌های زیر بهره جسته‌اند.

1. Methodology of Qur'anic Studies.

۲. سید محمد حسین طباطبائی، *المیزان فی تفسیر القرآن*، ج ۱، ص ۱۱.

الف) روش تفسیر قرآن به قرآن^۱

براساس روش تفسیر قرآن به قرآن، مفسر و پژوهشگر تلاش می‌کند مراد و تفسیر آیه‌ای را با توجه به مجموعه آیات هم‌موضوع و هم‌سو تفسیر کند.^۲ در واقع براساس روش قرآن به قرآن، دسته‌ای از آیات به مثابه منبعی برای تفسیر آیه دیگر قرار گرفته‌اند و محقق و مفسر به توضیح و تبیین آن می‌پردازد^۳ که در این صورت، جهت تفسیر آیه، نوبت به دیگر منابع نمی‌رسد.^۴ هدف روش یادشده، کشف و ارائه مراد اصلی آیات مجمل توسط آیات روشن است.^۵ به دیگر سخن، براساس این روش، معانی و معارف آیات هم‌موضوع و مشابه در محتوا تفسیر می‌شود.^۶ پس منبع مفسر و پژوهشگر در این روش، خود آموزه‌های قرآن است.

ب) روش تفسیر روایی^۷ (تفسیر بر اساس سنت)

براساس آیات قرآن کریم، یکی از وظایف پیامبرگرامی اسلام تبیین و تفسیر کلام وحی است:

﴿وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ﴾^۸ و آگاه‌کننده (قرآن) را به سوی توفرو فرستادیم، تا آنچه را که به سوی مردم فرود آمده، برای آنان روشن کنی و تا شاید آنان تفکر کنند.

1. Interpretation of the Qur'an to the Qur'an.

۲. سید محمد حسین طباطبائی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۱۱.

۳. محمد علی رضایی اصفهانی، روش‌ها و گرایش‌های تفسیری قرآن، ص ۵۶.

۴. حسین علوی مهر، روش‌ها و گرایش‌های تفسیری، ص ۶۷.

۵. محمد هادی معرفت، تفسیر و مفسرون، ص ۱۸.

۶. عباسعلی عمید، مبانی و روش‌های تفسیر قرآن، ص ۲۸۷.

7. Method of narrative interpretation.

۸. نحل (۱۶): ۴۴.

آیه مذکور به صراحت، حجیت قول رسول خدا ﷺ را در تبیین و تفسیر آیات قرآن؛ اعم از آیات متشابه و غیر آن اثبات می‌کند.^۱ افزون بر آن، روایات اهل بیت علیهم السلام طبق حدیث مبارک ثقلین، در تفسیر قرآن از حجیت برخوردارند و به مثابه منبع مهمی در تفسیر آیات قرآن به شمار می‌روند.^۲ پس جهت‌گیری اصلی مفسر و پژوهشگر در روش روایی، بهره‌جستن از سیره و سخن اهل بیت علیهم السلام برای کشف مراد خداوند از آیات قرآن کریم است.^۳

ج) روش تفسیر علمی^۴ (تفسیر با استخدام علوم تجربی در فهم قرآن)
در این روش هدف پژوهشگر قرآنی برقراری ارتباط بین مفاهیم آموزه‌های وحیانی و کشفیات علوم طبیعی^۵ و انسانی^۶ (تجربی) است. از این رو، تلاش می‌کند از یک سوق قطعیت صدور قرآن کریم از سوی خداوند متعال و جهان شمولی، فرازمانی و فرامکانی بودن آیات قرآن کریم را اثبات کند و از سوی دیگر اعجاز و شگفتی‌های قرآن کریم را در عرصه‌های مختلف علوم طبیعی و انسانی آشکار سازد.^۷

دغدغه اصلی محقق از کار بست این روش، فهم و تفسیر آیات از طریق یافته‌های ثابت شده و قطعی یافته‌های علوم تجربی^۸ است. با این جهت‌گیری، پژوهشگر می‌تواند اثبات کند آموزه‌های قرآن کریم از سنخ

۱. سید محمد حسین طباطبائی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۲، ص ۲۶۱.

۲. حسین علوی مهر، روش‌ها و گرایش‌های تفسیری، ص ۶۷.

۳. محمد هادی معرفت، تفسیر و مفسرون، ص ۲۱.

4. The method of scientific interpretation.

5. Natural Sciences.

6. Humanities Sciences.

۷. فهد بن عبدالرحمن الرومی، التجاهات التفسیر فی قرن الرابع عشر الرومی، ج ۲، ص ۵۴۹ و

محمد ناصر رفیعی، سیر تدوین و تطور تفسیر علمی قرآن، ص ۲۳.

8. Gesture method.

سخن بشر نیست؛ بلکه کلامی است که از سوی قادر مطلق و حکیم صادر شده است.^۱ پس روش تفسیر علمی به معنای استخدام علوم انسانی برای درک و فهم بهتر آیات و آموزه‌های وحیانی است، نه استخدام همه علوم یا تحمیل و تطبیق نظریات علمی بر قرآن کریم.^۲

د) روش اشاری (عرفانی، صوفی، باطنی، رمزی و شهودی)^۳

از روش اشاری با عنوان‌هایی همچون باطنی، عرفانی، شهودی، صوفی، رمزی و... نیز یاد شده است. در این روش، محقق بر اساس اشارات خفی که برای اهل سیر و سلوک حاصل می‌شود، به توضیح و تفسیر آیات می‌پردازد.^۴ از این رو، قرآن پژوه، تنها به تأویل آیات قرآنی پرداخته و تفسیر ظاهر آیات قرآن کریم را کنار می‌گذارد.^۵

ه) روش تفسیر عقلی و اجتهادی^۶

بر اساس این روش، مفسر یا پژوهشگر، با بهره‌گیری از عقل برهانی،^۷ از طریق قرینه‌های مورد پذیرش اندیشمندان و نیز قواعد قطعی^۸ مبتنی بر عقل و نظر،^۹ مراد خداوند از آیات قرآن را فهم، کشف و ارائه می‌کند. به بیان دیگر، کاوشگر قرآنی بر اساس روش مذکور تلاش می‌کند ضمن توسعه مفاهیم آیات و

۱. احمد عمر ابوحجر، التفسیر العلمی فی المیزان، ص ۶۶.

۲. محمد علی رضایی اصفهانی، روش‌ها و گرایش‌های تفسیری قرآن، ص ۲۳۸.

3. Gesture method.

۴. شیخ خالد عبدالرحمن العک، اصول التفسیر و قواعد، ص ۲۰۵.

۵. سید محمد حسین طباطبائی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۷.

6. Method of rational and ijthadic interpretation.

۷. عبدالله جوادی آملی، تفسیر تسنیم، ج ۱، ص ۱۶۹.

۸. سید محمد علی ایازی، المفسرون حیاتهم و منهجهم، ص ۴۰.

۹. محمد هادی معرفت، التفسیر و المفسرون فی ثوبه القشيب معرفت، ج ۲، ص ۳۴۹.

نیز القای خصوصیت از آنها، از گرفتار شدن در دام ابهام و کلی‌گویی دوری جسته و به منظور دست‌یافتن به معنای جدید، ضمن بیان معنای جزئی آیات، به مفهوم شکافی و تجزیه و تحلیل آیات اقدام کند.^۱

و) روش جامع^۲

در این روش، پژوهشگر و مفسر برای تفسیر آیات قرآن از همه روش‌ها، سعی می‌کند با بهره‌گیری از تمام ابزارهای لازم، مدلول‌های آیات قرآن کریم را کشف کرده و فقط به منبع و مصدر خاصی اکتفا ننماید.^۳

ز) روش تفسیر به رأی^۴ (روش ممنوع در تفسیر قرآن)

تفسیر به رأی روشی است که مبتنی به رأی و استحسان بوده و حجیتش از راه خرد به اثبات نرسیده است؛ بلکه برگمان پژوهشگر استوار است. بر بطلان این روش دلایل فراوانی نقل شده است که از وسع این مقال خارج است؛ از جمله آیات ۵۹ سوره یونس و نیز آیه ۳۶ سوره اسراء، به صراحت دلالت بر نهی از پیروی از گمان و حرمت نسبت دادن چیزی به خدا، بدون اجازه او کرده است. عوامل و جریانات زیادی منجر به رخ نمودن چنین روشی شده است که در رأس آنها می‌توان به پیدایش خوارج، معتزله، اشاعره و باطنیه اشاره کرد که وجه اشتراک آنها، تأویل بدون دلیل، ناپسند و بی‌اساس آیات متشابه قرآن کریم است.^۵

۱. اصغر چراغی، «مؤلفه‌های تفسیر عقلی اجتهادی قرآن»، فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهش‌های فلسفی کلامی، دوره دوم، ش ۷-۸، بهار ۱۳۸۰.

2. Comprehensive method.

۳. محمد علی رضایی اصفهانی، روش‌ها و گرایش‌های تفسیری قرآن، ص ۴۱.

4. Interpretation Method to the opinion.

۵. سید محمد حسین طباطبائی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۳، ص ۴۱-۴۲.

با توجه به مطالب ذکرشده می‌توان گفت خبرگان حوزه علوم قرآنی، جهت دست یافتن به مراد و مقصود خداوند حکیم در آیات قرآن کریم و تفسیر آن؛ اعم از تفسیر ترتیبی و موضوعی، هشت روش قرآن به قرآن، تفسیر روایی، تفسیر علمی، تفسیر عقلی - اجتهادی، اشاری، استنباطی، جامع و تفسیر به رأی را بیان کرده‌اند و مفسر و محقق قرآن کریم می‌تواند از هر کدام بر اساس ذوق و سلیقه خود در مطالعات قرآنی بهره ببرد، ولی روش‌های یادشده به دلیل ترس محقق از افتادن در چالش تفسیر به رأی و نپیمودن راه میانه، توانایی ندارند پژوهشگر را به هدف تفسیر؛ یعنی فهم مراد آیات قرآن کریم برسانند. از این رو، روش‌های مذکور جامع نیستند؛ به خصوص تفسیر به رأی که از نظر آموزه‌های دینی ممنوع است.